

Migracions i frontera entre Catalunya i Aragó (segles XVI-XVIII)

MARÍA JOSÉ VILALTA*
Universitat de Lleida

Resum

La línia de demarcació actual que separa Catalunya i Aragó és el resultat d'una construcció històrica. En la seva conformació en la llarga durada secular, els moviments de població i les seves implicacions econòmiques, socials, polítiques i culturals van adquirir una importància rellevant. Aquest article planteja com, al llarg de l'Època Moderna, l'estudi de les diferents tipologies de moviments poblacionals (i dels factors d'atracció i/o repulsió que els van impulsar) van ser fonamentals en la definició de la línia de separació, de frontera i de franja entre el Principat de Catalunya i el Regne d'Aragó.

Paraules Clau: Migracions, frontera, Principat català, Regne d'Aragó.

Resumen

La línea de demarcación actual que separa Cataluña y Aragón es el resultado de una construcción histórica. En su conformación en la larga duración secular, los movimientos de población y sus implicaciones económicas, sociales, políticas y culturales adquirieron una importancia relevante. Este artículo plantea cómo, a lo largo de la Época Moderna, el estudio de las diferentes tipologías de movimientos poblacionales (y de los factores de atracción y/o repulsión que

* Aquest treball es possible gràcies al contracte postdoctoral de la Conselleria d'Educació, Investigació, Cultura i Esport de la Generalitat Valenciana, en el programa APOSTD2018, finançat pel Fons Social Europeu, permetent-me desenvolupar una estada postdoctoral a la University of Exeter. Projecte de Recerca HAR2014-53298-C2-1 «Nuevas perspectivas de historia social en los territorios hispánicos del Mediterráneo Occidental». Email: jose.ruperto@uv.es

los impulsaron) fueron fundamentales en la definición de la línea de separación, de frontera y de franja entre el Principado de Cataluña y el Reino de Aragón.

Palabras Clave: Migraciones, frontera, Principado catalán, Reino de Aragón.

Abstract

The actual border between Catalonia and Aragon is a result of an historical process. Population movements and their economic, social, political and cultural implications are part of its origins. This article focusses on the study of the different kinds of population movements in Early Modern Times and their implications in the making of the line of separation between the Principality of Catalonia and the Kingdom of Aragon.

Keywords: Migrations, border, Catalonia, Aragon.

Així el període modern ha separat millor Catalunya d'Aragó perquè ha creat entre ells veritables «deserts» [...] Una tendència geogràfica vers l'aridesa, perpetuant uns fets històrics de despoblament, ha fet d'una regió mal diferenciada una zona tan poc habitada que ha acabat per exercir el paper de zona-frontera.

Dues economies regionals, bé que es complementen o, millor, pel fet que es complementen entren en conflicte. Potser la vella divisió política estava menys deslligada de les realitats que no semblava.

Pierre VILAR¹

1. Les cites inicials són de Pierre VILAR, *Catalunya dins l'Espanya Moderna. Recerques sobre els fonaments econòmics de les estructures nacionals*, vol. 1, Edicions 62, Barcelona, 1986, pp. 212-214.

1. Els antecedents

La frontera entre Aragó i Catalunya és una construcció històrica. En aquest perllongat transcurs, els moviments de població i llurs implicacions econòmiques, socials, polítiques i culturals van adquirir una importància rellevant. Els eixos i trajectes es van articular, tant com a derivació dels fonaments històrics de conformació dels territoris originaris emplaçats a la vessant sud dels Pirineus –una frontera muntanyenca en un istme–, com dels interessos canviants de les persones que els van habitar. Així doncs revisar el procés històric de formació s'imposa indefectiblement.

El territori de la *Gallia Narbonensis* va ser considerat, ja en temps de la romanització, com un centre avançat amb la funció d'establir vincles entre Tolosa de Llenguadoc i el nord de la península Ibèrica i d'enrobar la vigilància d'Aquitània. D'aquesta manera, es va articular l'anomenada *Civitas Convenarum*, el nucli original del posterior comtat de Comenge.² Més tard, va avançar l'expansió del domini dels francs amb voluntat de crear un *limes* ben protegit en els territoris que formaven part del regne visigot. Aquesta progressió va propiciar l'articulació dels antics comtats (segles VIII-IX) que van constituir els orígens remots de l'actual organització territorial de Catalunya i d'Aragó, fonamentada en l'establiment de nuclis feudals d'avançada. A mesura que declinava la potència del poder imperial carolingi, aquestes entitats, forjades inicialment com a reforç de la frontera del migdia, van anar entreteixint intercanvis econòmics, relacions socials i polítiques i espais culturals comuns, derivats, de manera prioritària, de tres empreses externes compartides: la voluntat de segregar-se de la dependència del poder del *Regnum Francorum*, la lluita davant l'impuls del Califat musulmà i, sobretot, la necessitat d'ocupar (i llaurar) les terres involucreades en aquests complicats trànsits.³

2. Joan REGLÀ, *Introducció a la història de la Corona d'Aragó*, Editorial Moll, Palma de Mallorca, 1969, p. 15.

3. Josep FONTANA, *La formació d'una identitat. Una història de Catalunya*, Eumo editorial, Vic, 2014, pp. 12-16.

Sumades, van caracteritzar la continuïtat incessant de la progressió cap al sud que va esdevenir en tret distintiu fundacional dels comtats, l'ampliació territorial dels quals es va distingir per esdevenir quallada de dificultats, d'incessants moviments de la línia de frontera i d'avançaments sempre compromesos per incursions d'anada i tornada. No va ser fins 1118 que es va ocupar la Taifa de Saraqusta, en 1149 es va prendre la Taifa de Larida i, després, es va avançar fins conquerir València en 1238, accions acompanyades de la posterior progressió repobladora per part, en general, d'aragonesos a l'interior i catalans a la costa.⁴ Les conteses van seguir incessants i només es va assolir un límit pactat final en 1244 quan la Corona d'Aragó i la Corona de Castella van signar el tractat d'Almirra (Almisrà o Almizra) que va fixar els límits meridionals del regne de València. Aquesta succinta narració d'uns avatars històrics de transcendents implicacions s'usa aquí per concretar que una de les grans línies de mobilitat de la població -que es pot considerar fundacional en el sí de l'antiga Corona d'Aragó- va seguir un impuls que deambulava de nord a sud i és important destacar, ja d'entrada, que, sense tenir aquest flux en consideració, resulta molt difícil comprendre l'ampli abast de les rutes de la migració francesa al llarg de la modernitat.⁵ Caldrà tornar-hi més endavant.

Prèviament cal esguardar altres moviments que es van anar agregant. Aragó es va consolidar com a punt d'intercanvi entre l'economia europea i la musulmana i la seva noblesa es va enfortir, des de finals del segle XI, gràcies als quantiosos ingressos provinents tant de la recaptació de peatges impostos als pelegrins en ruta cap a Santiago de Compostel·la, com de les avantatjoses pàries que van pagar les cada cop més afeblides taifes musulmanes veïnes. Des dels enclavaments del nord (comtat de Jaca),

4. Joan REGLÀ, «L'enllaç amb la València medieval», en J. Climent i altres, *Història del País Valencià. De les Germanies a la Nova Planta*, Edicions 62, Barcelona, 1989, III, p. 73.

5. José Antonio SALAS AUSÉNS, *En busca de El Dorado. Inmigración francesa en la España de la Edad Moderna*, Servicio Editorial UPV/EHU, Bilbao, 2010, pp. 35-37.

les línies de mobilitat humana es van dirigir cap a la cornisa cantàbrica i cap a la veïna Castella, en trajectes amb direcció oest i sud. Per la seva banda, Catalunya, de mica en mica cohesionada al voltant del comtat de Barcelona, va desplegar dos itineraris prioritaris: un, continental cap al Migdia francès (delimitat pel tractat de Corbeil de 1258) i, un altre, d'enorme potència i atractiu, cap a la Mediterrània amb voluntat de recalcar als confins orientals del *Mare Nostrum*.

Des d'aquests processos de formatius, l'organització feudal es va configurar amb diferències substancials que van acabar implicant que «...los territorios que formaban la antigua Corona de Aragón no tenían unidad física ni humana. Su único rasgo común era poseer una estructura jurídico-administrativa distinta de la de Castilla».⁶ A Aragó, es va afermar un règim senyorial dur, encapçalat per noblesa local o foral i clergat, posseïdors de la terra i de la riquesa, enfortits per un estatut jurídic excepcional (immunitat territorial en els seus llocs i dret sobre les vides dels vassalls) i gestors del control polític del Regne. Per aquesta via, van sotmetre una pagesia –que no posseïa ni propietats, ni drets, ni representació– a un entramat de càrregues, delmes, arbitris municipals i exaccions fiscals aclaparador i, per tant, empobridor.⁷ A Catalunya, després dels estralls demogràfics i la despoblació general –ambdós imparable a partir de 1333, «lo mal any primer» – lligats als conflictes camperols per l'abolició de la remença conclusos en la Sentència Arbitral de Guadalupe de 1486, es va reajustar un règim senyorial que, des d'una arrel d'organització comuna dins l'àmbit del Principat, va evolucionar en concrecions territorials diverses i va vincular poblacions subjectes a exaccions, en general, poc gravoses. Les relacions socials es van establir entre una noblesa minsa i, sovint, absentista que gaudia del domini eminent i que va cedir el domini útil a una progressivament,

6. Antonio DOMÍNGUEZ ORTIZ, «Aragón y Cataluña», al seu *El mosaico español*, Urgoiti editores, Pamplona, 2009, p. 139.

7. Gregorio COLÁS LATORRE y José Antonio SALAS AUSÉNS, *Aragón en el siglo XVI. Alteraciones sociales y conflictos políticos*, Universidad de Zaragoza, Zaragoza, 1982, p. 58.

amb el pas del temps, potent classe mitja camperola. Es va propiciar, així, la dissociació entre senyor de la terra absent i nombrosos pagesos emfiteutes que van gaudir d'una quasi-propietat sòlida i ben repartida, a canvi d'un cens –de vegades estable, de vegades durament revisat en els capbreus– i que van considerar la terra com un bé en plena possessió, la van treballar com a tal i, fins i tot, van ser capaços d'oferir oportunitats de treball a jornal per a locals i nouvinguts.⁸

Pot semblar que aquesta exposició és una simplificació. Ans al contrari. Es tracta de revisar la història d'uns territoris marcats per estructures i conjuntures divergents, fet que va emmarcar els moviments de persones a la recerca d'un lloc on establir un assentament estable per habitar i treballar. Aquests tràfecs van influir, d'una banda, en la construcció d'entitats polítiques i institucionals d'organització i govern –diferenciades entre Catalunya i Aragó i ambdues diferents de Castella– i, per una altra banda, en la lenta definició de pautes de sociabilitat específiques que van permetre establir una progressiva diversificació a mesura que avançava l'ocupació del territori.

2. *En la llarga durada secular*

Les acaballes dels temps medievals van deixar escenaris de dificultats a Europa, marcats tant per freqüents pestes i fams, com per conflictes socials i polítics que van infligir arreu ferides que es van sumar a una situació d'extrema debilitat i penúria. Les magnituds de població de finals del segle XV reflecteixen situacions heterogènies: al sud de França, sobre població; a Aragó, inicis d'un període de creixement, fixat a partir de les dades del cens de Tarazona de 1495,⁹ i, al Principat, declivi imparable fins a les primeres dècades del segle XVI (censos de 1378, 1497 i 1515).

8. VILAR, *Catalunya dins l'Espanya Moderna*, vol. 2, pp. 131-138 i Montserrat DURAN, «El règim senyorial català a l'època moderna: continuïtat i decadència», *Manuscrits. Revista d'Història Moderna*, 1 (1985), pp. 33-34.

9. COLÁS LATORRE y SALAS AUSÉNS, *Aragón en el siglo XVI*, p. 19.

Des d'aquest punt, els ritmes dins l'espai occità van emprendre viaranyans dissemblants des de tradicions comunes. La trajectòria de la població aragonesa es pot establir en tres grans etapes: expansió al segle XVI, acompanyada de creixement econòmic i conflicte polític; estancament i declivi en el XVII, derivats tots dos de factors interns i externs (males collites i epidèmies, expulsió dels moriscos, guerra) i creixement –sobretot urbà– en el XVIII, que va perdre impuls cap a finals del Set-cents.¹⁰ En terres catalanes, entre 1300 i 1717, les quanties de població van mostrar una tendència a l'estancament. El recorregut va arrencar amb un declivi «llarg i profund» des de les dues últimes centúries medievals fins a les primeres dècades del XVI. Li va anar al darrere un «redreç» d'amplitud i durada excepcionals entre mitjans del Cinc-cents i les dues primeres dècades del segle XVII, seguit d'una crisi intensa, però «passatgera» que es va estabilitzar fins l'enlairament continu iniciat pocs anys després de la fi de la guerra de Successió, conformat per «una escalada imparable, amb ruptura definitiva del sostre, entre 1721-1730».¹¹

Els diferents itineraris marquen compassos consonants amb les pautes generals d'evolució de la població europea del període, però difereixen, entre un i altre regne, en les cronologies específiques i, de forma molt rellevant, en les intensitats i en les magnituds. En qualsevol cas, auges i recessions es van sustentar, en bona mesura, en la potència dels moviments migratoris. El balanç del nombre de persones que van

10. Vegeu amb major aprofundiment: José Antonio SALAS AUSÈNS, «La evolución demográfica aragonesa en los siglos XVI y XVII», dins J. Nadal Oller, ed., *Evolución demográfica bajo los Austrias. Actas del II Congreso de la Asociación de Demografía Histórica*, Universitat de València-Diputació Provincial de Alicante-Instituto Alicantino de Cultura Juan Gil-Albert, Alicante, 1991, III, pp. 169-179; Guillermo REDONDO VEINTEMILLAS, «Población y sociedad aragonesas», a A. A. Canellas López, dir., *Aragón en su historia*, CAI., Zaragoza, 1980, pp. 254-257 y Guillermo PÉREZ SARRIÓN, *Aragón en el Setecientos*, Milenio, Lleida, 1998, pp. 35-56.

11. Tots els mots entre cometes són de Jordi NADAL, «La població», a J. Nadal Farreras, Ph. Wolff, dirs., *Història de Catalunya*, Oikos-Tau, Vilassar de Mar, 1973, pp. 67-69.

habitar Catalunya i Aragó a l'època Moderna no pot establir-se sense tenir en consideració la importància del flux migratori i les seves implicacions. Un cronista coetani resulta explícit:

...y más, que quando por aquel cabo de Andaluzia nos fueros enflaqueciendo de hombres, por este de la corona de Aragón nos van entrando tantas manadas de Franceses, que como ovejas se pasan del rigor de sus payses al extremo del sosiego y Christiandad de que saben gosa España...¹²

Mentre des de l'extrem meridional de la península s'anava produint un drenatge humà promogut per l'avanç de la conquesta i la colonització d'Amèrica, fet que acabaria afectant la solidesa del regne castellà al segle XVII; pel nord, entraven francesos a «*manadas*» que es van dirigir, com a primera opció, cap a un espai social, cultural i lingüístic afí. Els motius que expliquen aquest darrer flux —que es va canalitzar gràcies a la tradició migratòria a través dels ports de muntanya, passant, sovint, per les transitades carrerades— van ser molts i variats i han estat emfasitzats en les nombroses investigacions que han abordat la qüestió.¹³ Es poden concretar en dos grans problemes: dificultats econòmiques i conflictes polítics. Les primeres deriven d'una gran densitat d'hàbitat —un «món ple»—, una antiga ocupació dels sòls sotmesos a una persistent sobreexplotació i un declinar de l'activitat econòmica, tant al camp com a la ciutat, com exposa Paul Labal quan es refereix als problemes endògens d'un país inestable.¹⁴ Els desequilibris i el malestar derivats es van agregar a la intensitat de les pugnes en els espais del poder, derivada de tres fronts en fricció: el creixent centralisme monàrquic, la continuïtat del malestar religiós (des de les fractures herètiques baix-me-

12. Gaspar ESCOLANO, *Decada primera de la historia de la insigne y coronada ciudad y reyno de Valencia*, Pedro Patricio Mey, Valencia, 1610, p. 203.

13. Un concís estat de la qüestió dins SALAS AUSÉNS, *En busca de El Dorado*, pp. 22-27.

14. Tots els factors implicats s'exposen dins el capítol «Un país inestable», dins PAUL LABAL, *Los cátaros. Herejía y crisis social*, Crítica, Barcelona, 1984, pp. 99-125.

dievals, fins a les perllongades guerres de Religió del segle XVI) i l'auge del banditatge i del bandolerisme. Raons que expliquen la massiva fugida, màxim quan, en terres de tradició occitana comú, només amb traspasar la serralada, es podia trobar, especialment al Principat, un «món per omplir», habitat de forma irregular en l'espai, amb densitats humanes nímies i replet d'ofertes de treball de tot tipus, qualificades o no, abundants i remunerades amb salaris més elevats.¹⁵

Sembla fàcil comparar aquest quantiós tràfec des del nord com si fos oli vessat que es va estenent lentament cap als antics comtats i que, mentre va durar –intens al XVI, progressivament debilitat en el XVII i exigü al XVIII–, va afavorir assentaments de persones a la recerca d'un lloc en el qual establir-se i va implicar moviments humans amb voluntat inicial de continuar un trànsit que, en un paratge o un altre, pogués esdevenir definitiu. I, encara que aquest assumpte a hores d'ara està àmpliament demostrat, queda per dilucidar la forma com va fluir o com va actuar com a factor d'arrossegament d'altres persones, per via matrimonial i al llarg de diferents generacions, des de la muntanya fins al pla, prenent en consideració que l'atracció preferent del litoral no va triomfar amb rotunditat fins al Set-cents. Així doncs, mentre que la costa no va exercir de camp magnètic irrefrenable pel seu creixent atractiu industrial i per les renovades possibilitats de continuïtat del viatge cap al tradicional Mediterrani i l'inèdit Atlàntic, l'establiment, definitiu o provisional, dels emigrants es va caracteritzar per un tipus de comportament que bé pot definir-se com de micromobilitat, tal com la defineix Francisco José Alfaro Pérez.¹⁶

15. Jordi NADAL, Emili GIRALT, *Immigració i redreç demogràfic. Els francesos a la Catalunya dels segles XVI i XVII*, Eumo editorial, Vic, 2000, pp. 180-181.

16. Francisco José ALFARO PÉREZ, «Corrientes migratorias del Valle Medio del Ebro en la Edad Moderna», dins J. A. Salas Auséns, ed., *Migraciones y movilidad social en el Valle del Ebro (ss. XVI- XVIII)*, Servicio Editorial UPV/EHU, Bilbao, 2007, p. 147.

3. *Distàncies curtes*

Una qüestió prèvia a valorar és la influència del medi físic en les rutes que trien les persones per desplaçar-se. L'espai ocupat es caracteritza per diversos elements constitutius dignes d'observació, ja que enquadren les activitats humanes de forma molt característica. Quatre en particular resulten d'interès aquí. Primer, cal considerar les franges montuoses dels Pirineus i de la serralada Ibèrica, que es van caracteritzar, sovint, per ser espais d'èxode sense retorn. Segon, destaca la vall de l'Ebre, on el curs dels afluents —«auténticos conos de deyección de las corrientes migratorias originadas en las serranías»¹⁷ va afavorir l'assentament d'atractius nuclis urbans petits i mitjans, a l'entorn dels quals es van acumular les principals densitats de població i la gran majoria dels circuits de mobilitat. Tercer, s'imposa la presència dels contraforts de muntanya, les extensions desèrtiques i els espais desertificats que es van convertir en zones poc atractives, van tendir a derivar en despoblats, al llarg de l'època Moderna, i, finalment, van exercir d'autèntica barrera de comunicació en els traspassos de gent entre els dos regnes i, quart, s'arriba a la costa mediterrània que es perfila separada per una doble cinta de muntanyes paral·leles a la ribera —la serra litoral i la prelitoral— que van delimitar una suau barrera prèvia a l'acostament a la mar.¹⁸ En emplaçaments tals, la circulació predominant implicava una forma de procedir —que ha estat observada pertot arreu i que va perdurar fins al segle XX— que es va distingir per desplaçaments de curta o mitja distància, definitius o temporals, articulats al voltant de centres urbans de proximitat, freqüentment susceptibles de ser qualificats com a ciutats rurals.¹⁹

17. ALFARO PÉREZ, «Corrientes migratorias», p. 142.

18. Sobre els condicionants que imposa el medi en el procés històric, vegeu VILAR, *Catalunya dins l'Espanya Moderna*, vol. 1, pp. 214-215.

19. María José VILALTA, «Ciudades rurales en la España Moderna. El protagonismo de las continuidades», *Revista de Demografía Histórica*, XXI-I (2003), pp. 15-43.

Els motius subjacents per a emigrar podien ser molt variats per a cada individu: xarxes familiars, potencialitats i límits de les economies camperoles, estacionalitat de les feines, absorció de la ciutat en moments de cert auge i, després, retorn al poble quan s'endurien les condicions de vida intramurs... Així, quan el nucli principal arribava a desbordar els seus propis límits de sostenibilitat, les persones, o bé es redistribuïen, en un incessant vaivé, en poblacions properes menors dedicant-se a idèntiques tasques, o bé cercaven expectatives en nous focus d'expansió econòmica, cosa que, ja en el XVIII, va encarar l'emigració, de forma molt més palpable i gairebé sempre sense retorn —aspecte diferenciador del Set-cents respecte als altres segles de la modernitat—, cap a les grans urbs, Barcelona, Saragossa i seus entorns més propers, on van radicar les activitats comercials i manufactureres, susceptibles d'oferir majors i més variades ofertes de treball i residència —també de diversió— en un context d'auge poblacional generalitzat.

Aquests moviments emplaçats en la rodalia, canalitzats en uns constrenyiments geogràfics específics i en unes vies de comunicació emprades de vell antuvi,²⁰ van definir, en la llarga durada secular, la circulació d'individus al sud dels Pirineus. Conseqüentment, es fa necessari concretar el significat de la micromobilitat en la diversitat d'ambdós contextos territorials i socials. A l'Aragó, per posar un exemple ben documentat, els moviments a la vall mitjana de l'Ebre en època Moderna es van concentrar al voltant de ciutats adjacents als rius que van rebre nouvinguts procedents de terres aragoneses properes i també

20 La mobilitat de pelegrins i altres persones, vinculades a activitats econòmiques molt diverses, es concentrava en rutes d'antiga tradició i usos molt variats, com, per exemple, els que conformaven la xarxa hospitalària medieval que feia servir aquest teixit per fixar els centres assistencials imprescindibles per al control de la freqüentment perillosa realitat fora de la ciutat o poble, escàpola a la protecció oferta pel recinte emmurallat. Més sobre rutes i assistència a Guillem ROCA CABAU, «Salubritat i salut pública a la Lleida baixmedieval: la gestió dels espais públics, la pobresa i els hospitals», tesi doctoral inèdita, Universitat de Lleida, 2017, pp. 329-352.

de Navarra, Castella i La Rioja.²¹ Les dades disponibles demostren que les aportacions que van pal·liar els principals declivis demogràfics i les conseqüències de l'expulsió dels moriscos van provenir de nuclis propers, en especial després de la crisi política de 1592. Fins i tot al segle XVIII, es pot observar que l'anàlisi dels casaments i de les capitulacions matrimonials a la capital, Saragossa, exhibeix una presència misèrrima o nul·la de població vinguda de Catalunya.²²

Al Principat, els desplaçaments –que segueixen pautes de mobilitat similars– van mostrar com la població provinent de nuclis aragonesos limítrofs –potser en onades de viatge compartides amb la gent gascona– va participar en una mesura minúscula en reparar la caiguda demogràfica catalana dels inicis de la modernitat. Aquesta escassetat es pot analitzar a partir de l'estudi dels enllaços matrimonials en qualsevol nucli urbà del territori català²³ i es pot exemplificar a la ciutat de Lleida del segle XVI. El nombre de forans que van participar en el mercat matrimonial local va suposar una proporció de 36,6%. Entre ells, el grup més quantios va ser el dels francesos (26,9%), una migració de mitja distància que es va convertir en el flux majoritari –com s'ha demostrat en nombroses investigacions que s'ocupen del territori català²⁴–, però

21. ALFARO PÉREZ, «Corrientes migratorias», pp. 111-113.

22. FRANCISCO RAMIRO MOYA, «Migración y movilidad social femenina en la Zaragoza del siglo XVIII», dins J. A. Salas Auséns ed., *Migraciones y movilidad social*, pp. 105-132.

23. Valentí GUAL VILÀ, «Les xarxes urbanes a través dels llibres de matrimonis», dins J. Dantí, coord., *Ciutats, viles i pobles a la xarxa urbana de la Catalunya Moderna*, Rafael Dalmau editor, Barcelona, 2005, pp. 141-161.

24. L'allau francès a Catalunya i les implicacions demogràfiques, econòmiques i socials que va comportar ha estat objecte de nombroses investigacions des de l'estudi pioner de Jordi Nadal i Emili Giralt que va obrir un àmbit de recerca amb llarga continuïtat. Entre les darreres a destacar, Carles MILLAS CASTELLVI, *Aproximació a les migracions històriques a escala municipal. Olesa de Montserrat, 1581-1930*, tesi doctoral inèdita, UAB-CED, Bellaterra, 2015 i Miquel AMENGUAL BIBILONI, «La immigració francesa a l'àrea de Barcelona a l'època Moderna (segles XV, XVI i XVII)», tesi doctoral inèdita, UAB-CED, Bellaterra, 2018.

sense arribar a esdevenir mai l'única font d'incorporació de foravintguts.²⁵ És a dir, si oblidem l'actual divisió provincial —una construcció vuitcentista—, podem observar que l'entorn rural de la ciutat de Lleida va ser el segon gran proveïdor de nova ciutadania, a partir de dues procedències principals que es delimiten en traçar un cercle imaginari amb un radi menor a 50 km: les rodalies de Lleida (34,4%) i la Franja de Ponent (12,2%). Més enllà d'aquests límits, va recalar a la ciutat un grup reduït arribat des de llocs emplaçats més enllà dels 50 km. En realitat, es tracta de desplaçaments des d'entorns empobrits de muntanya, dels Pirineus i els seus contraforts, tant de Lleida (5,4%), com d'Aragó (8,3%). La resta d'immigrants provenien de les actuals províncies de la Catalunya costanera (10,6%) i del regne de Castella.²⁶

L'espai d'encreuament i separació entre els dos regnes es va anar situant en la Franja de Ponent, que va resultar ser un àmbit de singular mobilitat est-oest en ambdues direccions, a causa del prolongat procés compartit, medieval i modern, de conformació dels límits fronterers; de la continuïtat territorial de dominis senyorials catalans (drets i baronies) al llarg del comtat de Ribagorça o la Llitera;²⁷ de la unitat de les circumscripcions eclesiàstiques (antic bisbat de Lleida fins a 1995); del patrimoni cultural i lingüístic comú; de l'abundància dels intercanvis comercials i, àdhuc, de les similituds en les formes de vida i treball.²⁸ Va ser la zona que va concentrar els principals fluxos catalans cap a

25. Dades a María José VILALTA, «Franceses en la Lleida Moderna. Posibilidades para trabajar, dificultades de inserción», dins M. B. Villar García y P. Pezzi Cristóbal, eds., *Los extranjeros en la España Moderna*, Tomo I, Universidad de Málaga, Málaga, 2003, pp. 696-699.

26. Dades a María José VILALTA, «La atracción de los iguales. Sociedad, migraciones y alianzas matrimoniales en la Lleida del siglo XVI», dins J. A. Salas Auséns, ed., *Migraciones y movilidad social*, p. 19.

27. J. Mestre i Campí, V. Hurtado, dirs., *Atles d'Història de Catalunya*, Edicions 62, Barcelona, 1995, p. 158.

28. Joaquim MONTCLÚS i ESTEBAN, *La Franja de Ponent: aspectes històrics i jurídics*, IEC, Barcelona, 2014, pp. 73-183.

l'Aragó, especialment en els anys de cicles catastròfics, materialitzats en les grans pestes de 1589-1592, 1629-1631, 1650-1654 i la fam de 1683-1695,²⁹ sumats a la complexitat del conflicte bèl·lic i social en els convulsos anys de la guerra dels Segadors. En circumstàncies tan adverses, va ser quan algunes poques famílies es van mudar des de les zones en disputa al Principat i es van establir en espais limítrofs com el Somontano d'Osca o la Franja de Ponent.³⁰

En el transcurs dels segles d'època Moderna, no es va modificar substancialment aquesta tendència que va dibuixar tres traços concurrents d'interessant consideració com van ser, primer, micromobilitat entorn a viles i ciutats; segon, descens, lent i sense retorn, des de les zones altes cap al pla i, tercer, persistència d'un espai cultural occità comú, amb idiomes d'arrel romànica compartida, que va facilitar els assentaments i la ràpida adaptació dels i les migrants a universos de vida quotidiana pròxims que van apaivagar, en part, la duresa –d'inevitable consideració ara i adés– de l'èxode individual.³¹ Reforça, a més a més, la contundència d'aquestes constatacions, el fet que les anades de gent de l'Aragó cap a la costa mediterrània es van quantificar en proporcions minúscules front la importància dels moviments de proximitat,³² un comportament que va perviure al llarg del XIX³³ i que va

29. NADAL i GIRALT, *Immigració i redreç demogràfic*, pp. 78-84.

30. PÉREZ SARRIÓN, *Aragón en el Setecientos*, pp. 81-83.

31. VILAR, *Catalunya dins l'Espanya Moderna*, vol. 3, pp. 51-138.

32. Es pot prendre com a exemple, entre altres possibles, la ciutat d'Olesa de Montserrat (Baix Llobregat-Barcelona), una ciutat d'interior amb tradició agrícola i escenari d'una ràpida industrialització, a la qual van arribar aragonesos en proporcions molt baixes. Entre 1605 i 1655, el flux no va superar un 5%; entre 1656 i 1730, no es van comptabilitzar noves aportacions a la ciutat i, a partir de 1731 en endavant, es va reiniciar un flux tan suau com l'anterior que només es va activar a principis del segle XX. El destí emigratori dels pocs habitants de la ciutat que van sortir es va encaminar, tret de comptades excepcions, cap a viles i pobles catalans molt propers. Les dades procedeixen de la tesi de doctorat de Carles Millàs amb la qual ha ofert una minuciosa i molt clarificadora dissecció dels moviments migratoris a escala local i en la llarga durada. Vegeu MILLÀS CASTELLVÍ, *Aproximació a les migracions*, Capítols 4, 5 i 6.

33. Joaquín RECAÑO i altres, «La inmigración en la Cataluña rural (1860-1940):

començar a transformar-se sols a partir de la segona dècada del segle XX, quan es va descabdellar la gran mobilitat aragonesa cap a Barcelona.³⁴

4. *Persones en moviment*

Al final del camí, cal revisar el perfil de la ciutadania partícip en aquest transitar. La primera evidència remet a comportaments diferencials per gènere, ja que la majoria dels implicats eren persones de sexe masculí. Els homes responien clarament al model d'emigrant que els estudis del període han perfilat amb claredat: un jove, freqüentment poc qualificat, que emprenia un viatge, sovint, sense retorn, a la recerca de treball i que esperava trobar un lloc per residir i establir-se, preferentment en territoris culturalment propers als seus orígens, per tal d'evitar problemes de convivència i aconseguir una més accelerada assimilació. Per la seva banda, les dones, en general, es movien menys perquè no estaven sotmeses a la compulsió derivada de la recerca de feina i, llevat d'algunes comptades excepcions, escassament viatjaven soles. Quan marxaven de casa o bé formaven part de la mobilitat d'un grup familiar al complet, o bé arribaven amb posterioritat a l'assentament d'un parent, quan les possibilitats de treball –sovint en tasques de servei– i subsistència ja estaven més segures, o bé accedien a una ciutat amb la finalitat, prèviament concertada, de casar-se. Observar les aliances matrimonials a la Lleida del segle XVI, forneix dades extrapolables a altres realitats de l'entorn. Així, en primer lloc, en els enllaços, la meitat dels cònjuges eren forasters i només una quarta part de les núvies havien nascut fora; en segon lloc, la majoria de noces van

estructura demográfica y componentes espaciales», dins K. Zárraga, M. González, eds., *Los movimientos migratorios en la construcción de las sociedades modernas*, Servicio Editorial UPV/EHU, Bilbao, 1996, pp. 281-314

34. Vicente PINILLA, Javier SILVESTRE, M. Isabel AYUDA, «The occupational attainment of migrants and natives in Barcelona, 1930», *The Economic History Review*, 68-3 (2015), pp. 985-1015.

involucrar a persones nascudes en la localitat i les primeres opcions de casament amb forans sempre van recaure en els del radi pròxim a la ciutat, majori catalans i alguns aragonesos de la Franja; en tercer lloc, el que va marcar les possibilitats de casar-se va tenir molta més relació amb la condició social i professional –amb comportaments de classe– abans que amb els orígens geogràfics de les persones, i, en quart lloc, la formació de noves famílies, base principal d'estabilitat econòmica i d'inserció social, va dependre d'aquests processos i, així, les dificultats i la durada del procés van condicionar edats de casament tardanes i descendències escasses o inexistentes.³⁵

Aquestes vicissituds no eren iguals per a tothom. La mobilitat de les elits va definir un perfil propi, ja que fonts documentals diverses mostren com els que es van desplaçar van compondre un recompte minúscul o inexistent i els seus motius es poden resumir en pactes matrimonials, herències o accés a càrrecs relacionats amb l'administració pública en urbs properes als dominis senyoriais de cadascú, sense traspassar els confins del propi regne. Com indica Antoni Passola,

...el govern municipal va acollir amb preferència els nadius del Principat. No hi ha cap cas entre els documentats de gent vinguda d'Aragó, França o la resta de la península. Els llocs d'origen se centren principalment en l'actual província de Lleida, que coincideix bastant amb la seva tradicional zona d'influència.³⁶

A Aragó, la intensitat de l'anomenat *pleito del virrey extranjero*, quan la Monarquia va haver de debatre la seva capacitat d'intervenció en els assumptes aragonesos i va intentar imposar un *alto oficial* (fueristas) o *persona real* (realistas) de procedència catalana o castellana, demostra,

35. Dades a María José VILALTA, *Història de Lleida. El segle XVI*, vol. 4, Pagès editors, Lleida, 2003, capítols 3, 4, i 5.

36. Antoni PASSOLA, *Oligarquia i poder a la Lleida dels Àustria*, Pagès editors, Lleida, 1997, p. 338.

des del cim del poder, l'ímpetu de les resistències davant qui era considerat forà.³⁷ També és interessant destacar que la promoció dels juristes va implicar un cercle tancat que passava per exercir càrrecs locals i, després, ocupar llocs de la més alta responsabilitat del poder reial a Aragó o al *Consejo Supremo* a Madrid, des d'on alguns tornarien al Regne per, un cop armats cavallers, exercir el càrrec de Justícia d'Aragó, dignitat per a la qual a partir de 1592 el monarca sempre va triar a antics juristes que havien estat ciutadans de Saragossa.³⁸ A Catalunya, no va ser fins la implantació del *Decret de Nova Planta* de 1716 quan es va escometre la supressió de les prohibicions d'estrangeria que impedièren ocupar càrrecs i oficis públics als que no fossin naturals del Principat, costum antiga que no va respectar la recentment imposada administració borbònica.

Per al conjunt de la societat, l'anhelat treball que havia de permetre la subsistència a emigrants a la recerca d'expectatives millors no diferia en allò substancial entre origen i destinació. En aquest sentit, tot i que encara queden àmbits oberts a la recerca, va resultar ser un lloc comú que els desplaçats es dediquessin a les professions que oferia un univers compartit de majoria agrícola del qual depenia també, en bona mesura, la destinació de les produccions artesanes. Poc se sap de les condicions de vida de tants bracers, jornalers i aprenents nouvinguts que representaven, en conjunt, una part fonamental de la població. Algunes referències, tant dels fogatges, com dels registres parroquials, permeten intuir que s'acumulaven a les parròquies perifèriques, quan disposaven d'unes mínimes possibilitats d'accedir a un habitatge, o bé malvivien en coberts, aixoplucs, cabanes o altres habitacles en els terrenys propers a l'horta fora del recinte emmurallat. Per això, els robaris estaven tan penats i els camps tan protegits, fet que s'observa en

37. Manuel RIVERO RODRÍGUEZ, *La edad de oro de los virreyes. El virreinato en la Monarquía Hispánica durante los siglos XVI y XVII*, Akal, Madrid, 2011, pp. 155-156.

38. Encarna JARQUE MARTÍNEZ, «La oligarquía urbana de Zaragoza en los siglos XVI y XVII: estudio comparativo con Barcelona», *Revista de Historia Jerónimo Zurita*, 69-70 (1994), p. 161.

les ordenances municipals d'època Moderna, on l'espai de l'horta i els camps de cultiu que circumdaven les ciutats sempre van estar presents en severes normatives de càstig específiques, com el *ban de la guarda* o *ban de l'horta*.³⁹ Es pot establir, en conclusió, que aquests dos sectors professionals, pagesos i menestrals i els seus dependents jornalers en cada cas –entre els quals s'inclouen els treballs en el sector de la construcció–, van oferir ocupació i possibilitats d'inserció en situacions de creixement desigual entre camp i ciutat a persones que havien optat per formes de mobilitat de curta distància.

En conseqüència, els resultats humans de les migracions van tenir dues cares. Pel que respecta a l'activitat econòmica i a la vida material, van dotar de mà d'obra barata i ben disposada a ocupacions no especialitzades en ciutats que oferien oportunitats de treball i territoris que necessitaven de nova saba per recuperar-se d'anteriors declivis. L'arribada de forans va atiar el ritme als carrers, va tornar a reomplir, habitar i restaurar part d'alguns barris abandonats o en declivi, va promoure la construcció de nous habitatges, va impulsar l'expansió territorial del teixit urbà, va dinamitzar els intercanvis i va empènyer la represa de l'activitat econòmica tradicional. D'altra banda, la vida pública i les relacions socials van començar a manifestar les tensions pròpies d'un procés d'aquesta índole. Independentment de les dimensions del nucli de destinació, els llocs de privilegi i preeminència van ser reservats, principalment, per a ser ocupats per ciutadania o veïnat local antic –nobles, lletrats, comerciants, pagesos, artesans i altres oficis– i, també, estudiants de qualsevol procedència, allà on hi residia una seu universitària. La gran majoria dels nouvinguts es van aglutinar en un univers de pobresa, de dificultats laborals i de segregació espacial, mentre no es trenquessin les barreres marcades per la misèria, a força d'ardidesa

39. María José VILALTA, «Tradició, civisme i moralitat pública a la Lleida del segle XVI. Les ordinacions municipals de 1559», *Pedralbes. Revista d'Història Moderna*, 13-II (1993), p. 364.

laboral o d'algun inusual casament avantatjós. Van aparèixer espais de la ciutat ocupats, majoritàriament, per immigrants que es barrejaven amb els més humils d'entre vilatans i vilatanes; zones en què els noms de places i carrers provenien de topònims dels llocs de procedència dels forasters; àmbits on l'autoritat pública vigilava, amb cura i deteniment, activitats clandestines com el joc i la prostitució; carrers on s'exercia l'espectacle d'una justícia repressora enfront del forà, impartida per un patriciat que es relacionava prioritàriament amb els seus iguals.

Mentre es recapitula, cal recordar alguns elements remarcables respecte a la necessitat d'explicar allò que s'esdevingué entre Catalunya i Aragó en època Moderna pel que fa a la mobilitat dels seus habitants. Primer, els principals moviments migratoris van tenir dues tipologies principals: uns de mitja i llarga distància en direcció nord-sud, des de França cap al vessant meridional dels Pirineus i, altres, sumats a aquest impacte, microdesplaçaments amb centres urbans com a eix vertebrador. Segon, mentrestant, es va anar consolidant un ampli paratge, sovint desèrtic, de separació que va marcar una frontera entre el Principat de Catalunya i el Regne d'Aragó no només física, sinó definida i reforçada per conjuntures econòmiques, socials, polítiques i culturals divergents i per estructures de poder diferenciades. I, tercer, l'impacte d'aquestes dues realitats va emmarcar les formes com es va reordenar i estabilitzar el poblament del territori, la represa de l'activitat rural i urbana i l'articulació en la quotidianitat d'unes renovades formes de convivència i sociabilitat, amb lentitud i gradualitat.⁴⁰

40. Termes que usa Massimo LIVI BACCI, *Breve historia de las migraciones*, Alianza, Madrid, 2012, p. 12, per definir el tarannà de les migracions en les societats precedents als grans canvis implicats en la transformació industrial i la consolidació del capitalisme.

Sessió V

Transferències i circulacions